

Ajanilmausten sijainnit suomessa ja venäjässä

Kvantitatiivinen konstruktiotason näkökulma

JUHO HÄRME

Väitöksenalkajaisitelmä Tampereen yliopistossa 14. kesäkuuta 2019

Käännöstiede on monitahoinen tieteenala, johon kuuluu laaja kirjo erilaisia tutkimus-aiheita ja -metodeja. Omat kiinnostuksen kohteeni ovat jossain määrin poikenneet alan valtavirrasta: Sen paremmin väitöskirjani kuin yleisemmällä tasolla tutkijantyöni fokus ei ole ollut esimerkiksi kääntämisessä professiona tai kääntäjässä asiantuntijana (vrt. esim. Kivilehto 2013; Abdallah 2012; Havumetsä 2012), vaan kahden kielen välisissä kieliopin tason eroissa. Olen vakuuttunut, että vaikka muun muassa kääntäjän ammattia ympäröivien ilmiöiden parissa tehty työ on arvokasta, emme saa unohtaa sitä lingvistisempää käännösalan tutkimusta, jonka aiheena on käännösten varsinaisen substanssi – käännösten lähteenä ja kohteena olevat kielet.

Kielitieteen eri osa-alueista käännöstieteen kannalta on tavallisesti pidetty erityisen relevanttina kontrastiivista tutkimusta: kahden tai useamman kielen vertailua jonkin tietyn ominaisuuden tai ilmiön tasolla. Niin kontrastiivinen kielentutkimus kuin kielitiede yleisemminkin ovat viimeisten parin vuosikymmenen aikana kokeneet merkittäviä muutoksia. Laajat digitaaliset tekstikokoelmat, korpukset, ovat avanneet tutkijalle uusia mahdollisuuksia, ja korpusten koon kasvaessa näiden mahdollisuuksien luonne on muuttunut. Mainituista mahdollisuuksista ja niiden vaikutuksesta käännöstieteeseen haluaisin seuraavaksi nostaa esiin kaksi näkökulmaa.

Ensinnäkin suuret korpusaineistot (mm. Benko 2014) mahdollistavat sen, että voimme tutkijoina lähteä liikkeelle havainnoista ja liikkua kohti yleistyksiä. Kieleen liittyviä ilmiöitä voidaan toisin sanoen uskottavasti kuvata käyttämällä hyväksi autenttisia kieliaineistoja eikä ainoastaan introspektion avulla. Toiseksi meidän on mahdollista tarttua myös ilmiöihin, jotka eivät helposti taivu suoraviivaisten määritelmien alle

ja joita on tavallisesti pidetty sumearajaisina ja vaikeasti hahmotettavina. Tähän joukkoon lukeutuu myös väitöskirjani aihe: sanajärjestyksen vertailu kahdessa kielessä, jossa sitä on perinteisesti luonnehdittu vapaaksi (venäjistä ks. esim. Kovtunova 1976; suomesta esim. Vilkkuna 1989).

Valaisen asiaa sivuamalla lyhyesti yhtä väitöskirjassani käsitellyistä kysymyksistä. Kuviteltakoon tilanne, jossa suomen kielen opettaja työskentelee äidinkieleltään venäjänkielisten opiskelijoiden kanssa ja hän on antanut opiskelijoille kirjoitustehtävän, esimerkiksi sähköpostiviestin laatimisen. Yksi opiskelijoista on aloittanut viestinsä seuraavasti:

- (1) Eilen minä puhuin Nadjan kanssa uudesta työpaikastani. Hän oli innoissaan.

Opettaja saattaisi huomauttaa opiskelijalle, ettei tämän aloituksessa ole kaikki täysin kohdallaan. Hän voisi hyvin sanoa, ettei ajanilmausta välttämättä kannattaisi sijoittaa lauseen ensimmäiseksi, vaikka hänen olisi luultavasti vaikea tarkemmin määrittellä, miksi näin on. Tai voi olla, että opettajalla olisi ainoastaan tunne tekstin epäluontevuudesta ilman varsinaista ajatusta siitä, mistä epäluontevuus johtuu.

Yksi empiirisin metodein toteutetun kieltenvälisen vertailun tarjoamista mahdollisuuksista on, että voimme tutkijoina löytää syitä siihen, miksi jokin sinänsä täysin kieliopin mukainen konstruktio kuulostaa tai tuntuu oudolta. Toiseksi empiiriset lähestymistavat auttavat nostamaan esille seikkoja, joihin kirjoittajien kannattaa kiinnittää huomiota työskennellessään muulla kuin äidinkielellään. Opettajia ja opiskelijoita voidaan toisin sanoen kannustaa etsimään sellaisia kielenkäytön malleja, joiden tiedetään olevan idiomaattisia.

Yllä esitetyn kuvitteellisen esimerkin aloittava *eilen*-sana on väitöskirjassani esillä monestakin näkökulmasta. Eräässä väitöskirjan osiossa *eilen*-sanaa ja kahta muuta ajanilmausta (*viime viikolla*, *viime vuonna*) verrataan venäjän vastaaviin ilmauksiin *vtšera*, *na prošloj nedelje* ja *v prošlom godu*. Tuloksena on melko selviäkin kieltenvälisiä eroja: Esimerkiksi venäjän *vtšera*-sanasta voidaan todeta, että kaikkiaan tutkimusaineistoon sisältyvistä noin 4000 venäjänkielisestä lauseesta noin 2500 tapauksessa (yli 60 %) ajanilmauksen sijaintina on lauseen alku. Suomen *eilen*-sana puolestaan on lauseen alussa vain noin 500 tapauksessa 3000:sta (alle 20 %). Tarkoitukseni ei tässä ole mennä tilastollisiin yksityiskohtiin. Todettakoon ainoastaan, että havaittu kieltenvälinen ero pienenee siirryttäessä vertailemaan ilmauksia *viime viikolla* ja *na prošloi nedele* ja on kaikkein pienimmillään verrattaessa ilmauksia *viime vuonna* ja *v prošlom godu*.

Ajanilmausten sijainnin kaltaisesta ilmiöstä puhuttaessa yksittäisten esimerkkien tarkastelu saa kieltenväliset erot usein tuntumaan sumearajaisilta ja vaikeasti hahmotettavilta – kenties siinä määrin, ettei esimerkiksi opettaja tai kielenkäyttäjät voi olla varma siitä, onko eroja ylipäätään olemassa. Edellä esitetyssä keksityssä tapauksessa suomen kielen opettajalla ei välttämättä ole tapoja ilmaista, minkä takia lauseenalkuinen *eilen* vaikuttaa suomessa epäluontevalta tai minkä tähden äidinkielenään venäjää puhuva opiskelija saattaisi rakentaa lauseensa sitä hyödyntämällä. Loittomemalla yksittäisten esimerkkien tasolta ja tarkastelemalla ajanilmausten sijaintia laajan empii-

risen aineiston avulla voidaan kuitenkin saada vihjeitä siitä, minkälaiset kielenkäytön mallit ovat tyypillisiä ja minkälaiset harvinaisia. *Vtšera*-sanan lauseenalkuinen käyttö venäjässä on selvästi malli, joka ei vastaavalla tavalla esiinny suomessa ja joka toisaalta ei ole yhtä selvästi läsnä *na prošloi nedele-* ja *v prošlom godu* -ilmauksilla. Edellä esitetyn esimerkkutilanteen opettaja voisi soveltaa tätä havaintoa kertomalla opiskelijalle, että tämän käyttämä rakenne on venäjässä tyypillisempi kuin suomessa ja että vastaavat seikat on hyvä tiedostaa, kun laatii tekstiä suomeksi.

Tutkijan näkökulmasta kuvatus kaltaiset havainnot ovat haasteellisia. Kieltenvälisen empiiristen erojen olemassaolon toteaminen on toki jo sinänsä arvokasta. Vastaavat oivallukset hyödyttävät niin kielenoppijoita kuin erityisesti kääntäjiä – kieltenvälisen frekvenssierojen tiedostaminen on taito, jota ei mielestäni nosteta tarpeeksi esille kääntäjäkoulutuksessa. Yhtä kaikki yleistason toteavat havainnot ovat monessa mielessä vasta alkua: on kokonaan toinen tehtävä selvittää, miksi esimerkiksi lauseenalkuinen *vtšera* on niin paljon yleisempi kuin lauseenalkuinen *eilen*.

Jälkimmäistä tehtävää pohtiessani olen kokenut hyödylliseksi eron, joka metodologisessa kirjallisuudessa usein tehdään suoran ja epäsuoran evidenssin välillä (Lüdeling, Ritz, Stede, & Zeldes 2016: 611). Sanajärjestys palvelee niin suomessa kuin venäjässä yleensä pragmaattisia päämääriä. Sijoittamalla ajanilmauksen paikan A sijasta paikkaan B kirjoittaja tekee valinnan tavasta paketoita informaatiota sekä toisaalta siitä sävyistä tai tyylistä, jolla informaatiota välitetään. Ongelma on siinä, että tällaisia valintoja on vaikea jäljittää ja operationalisoida tilastollista analyysia varten. Jotakuinkin ainoa tapa saada suoraa evidenssiä olisi ryhtyä manuaalisesti merkitsemään tutkimusaineistoon sellaisia käsitteitä kuin topiikki tai fokus.

Eräs väitöskirjassa esittämistäni hypoteeseista on, että lauseenalkuinen *vtšera*-sanan yleisyys liittyy venäjälle tyypilliseen tapaan aloittaa jostakin uudesta asiasta kertominen lähtemällä liikkeelle ajanilmauksesta. Nimitän vastaavia kielenkäytön malleja johdantokonstruktioksi, joista on seuraavassa annettu esimerkki:

- (2) *Vtšera vtoraja raketka Otkrytogo tšempionata Frantsii Marija Šarapova provela svoi pervyi mattš na parižskih gruntovyh kortah. '[Eilen] Ranskan avoimen tennisturnauksen toiseksi sijoitettu pelaaja Marija Šarapova pelasi ensimmäisen ottelunsa Pariisin massakentillä.'*¹

Jotta esimerkin 2 kaltaiset lauseet voisi osoittaa venäjässä suomea yleisemmiksi, on johdantokonstruktiolle tyypillisiä piirteitä kyettävä operationalisoimaan mitattaviksi ominaisuuksiksi. Koska johdantokonstruktiota käytetään uusien kerronnallisten kokonaisuuksien alussa (esimerkin 2 tapauksessa uutistekstin avaavana virkkeenä), niiden voisi olettaa sisältävän sanoja, jotka viittaavat lukijalle tuntemattomiin kohteisiin. Tarkemmin määriteltynä johdantokonstruktioiden tulisi sisältää referenttejä, joista tekstin lukija ei lukuhetkellä ole tietoinen tai joita lukija ei todennäköisesti ajattele. Yksi keino johdantokonstruktiotestaukseen testaamiseksi voisikin olla sen tarkastele-

---

1. Esimerkin alkuperäisenä lähteenä on *Sovetskij Sport* -lehden uutinen. Suomenoksen *eilen* on merkitty lähdekielen mukaiselle paikalleen ja tämän vuoksi erotettu hakasulkeihin.

minen, kuinka usein tällaisia referenttejä esiintyy lauseenalkuisen *vtšera*-sanan yhteydessä.

Juuri tämä on metodologian kannalta kriittinen ongelma: kuinka mitata jotakin selaista kuin referentin olemista lukijan tietoisuudessa tai huomion kohteena tietyllä hetkellä – etenkin, kun kysymystä olisi tarkasteltava huomattavan suuressa määrässä tekstejä? Kuten mainittu, yksi tapa olisi manuaalinen annotointi, mikä tarkoittaisi käytännössä tuhansien lauseiden yksityiskohtaista lukemista ja tulkitsemista. On selvää, että tämä olisi paitsi työläs ja aikaa vievä, myös monessa mielessä epäluotettava tiedonlähde. Suoran evidenssin sijaan on siis keskityttävä tarkastelemaan epäsuoraa evidenssiä.

Johdantokonstruktiohypoteesia on väitöskirjassani tarkasteltu hyödyntämällä kahta eri epäsuoran evidenssin lähdettä. Ensimmäisen muodostavat lauseiden subjektit, joiden pituutta olen tutkimuksessa pitänyt vihjeenä jonkin elementin uutuudesta. Ajatuksena on, että jos subjekti koostuu esimerkin 2 tapaan useasta sanasta, se viittaa todennäköisesti kohteeseen, joita ei aiemmin ole lukijalle esitelty. Jos taas subjekti koostuu vain yhdestä sanasta (jos vaikkapa esimerkissä 2 subjektina olisi ollut pelkkä *Šarapova* tai persoonapronomini *ona*), on sen viittauskohde luultavasti jo lukijan tiedossa (vrt. Lambrecht 1994: 95). Toinen käytetty epäsuoran evidenssin lähde ovat tietyt verbi-lexeemit kuten *julkaista*, *ilmoittaa* ja *vahvistaa*, joita myös voi pitää (kenties hivenen heikompana) vihjeenä siitä, että kirjoittaja on esittelemässä jotakin uutta.

Epäsuoran evidenssin käyttäminen avaa kiinnostavia näkökulmia *vtšera*- ja *eilen*-sanojen käytössä havaittuihin eroihin. Nämä näkökulmat auttavat kurottamaan kauemmas kuin pelkkä alkuperäinen huomio siitä, että kielten välillä ylipäätään on eroja. Käyttämäni tutkimusaineiston perusteella näyttää todella siltä, että esimerkin 2 tapaiset useammasta sanasta koostuvat subjektit samoin kuin julkaisemiseen viittavan verbin läsnäolo kasvattavat lauseenalkuisen ajanilmauksen todennäköisyyttä venäjässä verrattuna suomeen. Menemättä tilastollisiin yksityiskohtiin tyydyn tässäkin vain toteamaan lyhyesti, että esimerkiksi kaikista lauseenalkuisista *vtšera*-tapauksista (yhteensä 2 664 kpl) noin 47 % sisältää pitkän subjektin, kun taas lauseenalkuisista *eilen*-tapauksista (yhteensä 537 kpl) pitkien subjektien osuus on vain noin 28 %. Hypoteesille johdantokonstruktion tyypillisyydestä venäjässä voidaan siis saada systemaattista tukea.

Tarkoitukseni ei kuitenkaan tässä yhteydessä ole antaa tarkkaa kuvausta väitöskirjassani esitetystä hypoteeseista ja niiden perusteista. Pikemminkin olen halunnut esitellä tietyntyyppisten empiiristen lähestymistapojen käyttökelpoisuutta kielten välisten erojen selittämisessä tilanteissa, joissa tutkittavien ilmiöiden määrittely on vaikeaa. Ajanilmausten sijainti suomessa ja venäjässä on tyyppiesimerkki tällaisesta sumearajaisesta ilmiöstä. Vastaavien tapausten tarkastelussa tarvitaan laajaa perspektiiviä, joka voidaan saavuttaa käyttämällä suuria datamassoja ja etsimällä aineistosta malleja, todennäköisyyksiä ja tendenssejä. Tämänkaltaiset lähestymistavat, kuten ajatus ilmiöiden frekvenssin tiedostamisesta eri kielissä, olisi tärkeää huomioida myös kääntäjien ja tulkkien koulutuksessa sekä ylipäätään sellaisilla monikielisillä viestijöillä, jotka ovat tekemisissä pääasiassa tiettyjen samojen kieliparien kanssa.

Tiivistäen voidaan todeta, että väitöskirjaprojektini tavoitteena on ollut kerätä tietoa suomen ja venäjän välisistä eroista. Päämäärä on ollut luonteeltaan käytännön-

läheinen ja soveltava: olen etsinyt käyttötapauksia, joita voitaisiin hyödyntää referenssinä pohdittaessa ajanilmauksen eri sijaintivaihtoehtoja käsittelemissäni kielissä. Projektin tuloksena on syntynyt konkreettista tietoa siitä, miten viestijöiden tulisi muuttaa tapojaan rakentaa tekstiä silloin, kun he toimivat vieraalla kielellä. Tämänkaltainen informaatio on ollut itselleni erityisen arvokasta niin kielenoppijana kuin monikielisenä viestijänä, ja toiveeni on, että nyt julkaistu väitöskirja voisi palvella monia samojen ongelmien kanssa painiskeleviä.

Lähteet

- ABDALLAH, KRISTIINA 2012: *Translators' agency in production networks*. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0609-0>.
- BENKO, VLADIMÍR 2014: Aranea. Yet another family of (comparable) web corpora. – Petr Sojka, Aleš Horák, Ivan Kopeček, & Karel Pala (toim.) *Text, speech and dialogue. 17th international conference, TSD 2014, Brno, Czech Republic, September 8-12, 2014. Proceedings*. s. 247–256. Cham: Springer International Publishing. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-10816-2_31.
- HAVUMETSÄ, NINA 2012: *The client factor. A study of clients' expectations concerning non-literary translators and the quality of non-literary translations*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8392-1>.
- KIVILEHTO, MARJA 2013: *Kan och vet – men hur? Översättningslärares kunskapsgrunder i fokus*. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9141-2>.
- KOVTUNOVA, IRINA 1976: *Sovremennyj russkij jazyk. Porjadok slov i aktual'noe chlenenie predlozhenija*. Moskva: Prosveshenie.
- LAMBRECHT, KNUD 1994: *Information structure and sentence form. Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge studies in linguistics vol. 71. Cambridge: Cambridge university press.
- LÜDELING, ANKE – RITZ, JULIA – STEDE, MANFRED – ZELDES, AMIR 2016: Corpus linguistics and information structure research. – Caroline Féry & Shinichiro Ishihara (toim.) *The Oxford Handbook of Information Structure* s. 599–609. Oxford: Oxford university press.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Juho Härme: *Ajanilmausten sijainnit suomessa ja venäjässä. Kvantitatiivinen konstruktio-tason näkökulma*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 69. Tampere: Tampereen yliopisto. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1106-3>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@tuni.fi